

INGLIZ FORSSHUNOS OLIMASI KLAUDIYA YAGUBIY TADQIQOTLARIDA ISLOM TASAVVUFI VA FARIDIDDUN ATTOR

Ruqiya Xushvaqtoyna Husanova

Qarshi davlat universiteti katta o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Bu maqola O'rta Osiyoda sufism g'oyasining tarqalishida muhim hissa qo'shgan alloma Fariduddin Attor ijodining g'arb olimlari tomonidan qiyosiy o'rganilishi, yanada yorqinroq qilib aytganda, AQSH tasavvufshunos olimasi, Chapel-Xilldagi Shimoliy Karolina universiteti qoshidagi Roshan institutining forsshunoslik kafedrasi dotsenti Klavdiya Yagubiyning Attor ijodini qiyosiy o'rganishi xulosalariga bag'ishlanadi. Unda olimaning Attor ijodidagi sufiylik nuqtai nazarlarini qamrab olgan kitoblarining adabiy talqiniga va Attar tafakkurining eng muhim jihati, uning barcha asarlari tasavvufga bag'ishlangan bo'lib, uning barcha asl to'plamida tasavvufiy bo'yoqsiz bir misra ham yo'qligiga katta e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: e'tiqod, tasavvuf, sufiylik, sufism, subyektivlik, islom, din, nasroniy, gender, gomoerotizm.

ISLAMIC SUFFISM AND FARIDIDDUN ATTAR IN THE RESEARCHES OF CLAUDIA YAGHOobi, PROFESSOR IN PERSIAN STUDIES

ABSTRACT

This article focuses on the comparative study of the works of Fariduddin Attar, a scholar who made an important contribution to the spread of Sufism in Central Asia. The works of Attar were studied comparatively by Western scholars, in other words, by Claudia Yaghoobi, an American mystic, Associate Professor of Persian Studies at the Roshan Institute at the University of North Carolina at Chapel Hill. It focuses on the literary interpretation of the scholar's books on Sufism in Attar's work, and the most important aspect of Attar's thinking is that all of his works are devoted to mysticism, and that there is not a single line in his entire collection without mystical paintings.

Keywords: faith, mysticism, Sufism, Sufism, subjectivity, Islam, religion, Christianity, gender, homoerotism.

KIRISH

2013 yilda Santa-Barbara universitetida qiyosiy adabiyot bo'yicha fan nomzodi ilmiy darajasini olgan Shimoliy Karolina universiteti qoshidagi Roshan institutining Forsshunoslik kafedrasida dotsenti Klaudiya Yagubiy "Eron vaqtinchalik nikoh: zamonaviy Eron adabiyoti va kinosida gender va tana siyosati" (Kembrij UP, 2020) va "Attor, fors so'fizmi va Yevropa tasavvufidagi sub'ektivlik" (Purdue UP, 2017) kitoblari muallifi. U, shuningdek, "Bloomsbury Press" nashriyoti uchun "Yaqin Sharqda jinsiy aloqa, nikoh va oila" nomli kitoblar seriyasining ham muharriridir (Janet Afari bilan birga). Klaudiya Yagubiy Shimoliy Karolina universitetining Osiyo tadqiqotlari bo'limining forsshunoslik kafedrasida dotsenti. Uning tadqiqotlari O'rta Sharq adabiyotiga, xususan, fors adabiy an'alariga taalluqlidir. Uning ijodida ajralib turadigan narsa uning fors ma'naviy, ijtimoiy va madaniy muammolariga olib keladigan yangi nuqtai nazaridir. Uning forsshunoslikdagi bu o'ziga xos yondashuvi shunda ko'rinadiki, ya'ni uning notanish, aftidan g'ayritabiiy va mujmal holatlarni aniq ko'rsatishi va o'z-o'zini anglash orqali o'z-o'zini anglashning kinoyali so'fiy usulini ochishi deb ta'riflash mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Uning yaqinda nashr etilgan kitobi uning fors ma'naviy va ijtimoiy-madaniy sohalarida sub'ektivlik va o'zini o'zi kabi muhim tushunchalarga bo'lgan nuqtai nazarini taqdim etadi. U fors madaniyati va ijtimoiy hayotida katta o'rin tutgan so'fiylik namoyandasi haqidagi "Attor, fors so'fiyligi va Yevropa tasavvufidagi sub'ektivlik" Yag'ubiyning birinchi kitob loyihasi bo'lib, u ayniqsa fors so'fiy arbobi Farididdin Attorning g'aroyib qiyofasini uning so'fiylikni namoyon etishdagi g'alati qiyofasi bilan ham, g'alati obrazlarida ham ochib beradi. Kitob huquqbuzarlik, sub'ektivlik va inklyuziya tushunchalarini g'ayrioddiy tarzda qamrab oladi va ularni fors so'fiylik madaniyati doirasida ham, G'arbiy o'rta asr aurasida ham jonlantiradi. . Muallif yanada keng qamrovli urinishda fors shoirining o'rta asrlarga oid ma'lumotlarini G'arb o'rta asr arboblari – Malori yoki Abelard va shu tariqa o'zlik va o'zgalik haqidagi zamonaviy g'oyalar bilan bu tushunchalarni nazariy nuqtai nazardan qaytadan baholash orqali hayratlanarli tarzda bog'laydi. Chiroyli tarzda tashkil etilgan kitob olti bobdan iborat: "Tasavvuf, Attor va uning bitiklari", "Zamonaviy nazariya, Mishel Fuko va uning o'tmishdoshlari", "Rabiya al-Adaviyya va Margaeri Kempe", "Mahmud va Ayoq, so'fiy gomoerotizmi", "Majnun va Layli, Lancelot va Guinevra" va "Shayx San'on va nasroniy qiz, Abelard va Eloyza". Umumiy kirish bobi va yakuniy

farqli o'laroq, bu hikoyalar turli xil huquqbuzarliklarni ifodalovchi g'ayrioddiy personajlarni kinoya bilan fosh qiladi.

NATIJARLAR VA MUHOKAMA

Muallifning ta'kidlashicha, jamiyat, din yoki madaniyat qonunlarini buzgan holda, bu g'ayrioddiy personajlar o'zlari uchun muqobil sub'ektivlik yoki o'ziga xoslikni aniqlashga qodir. Bunday qonunbuzarliklar qatorida muallif Attorning "Tadhirat ul-avliyo" ("Avliyolar xotiralari") asarida tarixdagi birinchi so'fiy ayolning gender islohoti misolini keltiradi. Mahmud va Ayaz hikoyasi gomoerotizmni qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy me'yorlarning buzishining yana bir g'alati namoyishini tasvirlash uchun ham o'rganiladi. Yag'ubiy Attorning hurmatli ayol zohid Rabi'a al-Adaviyaning tarjimai holini jinsni (dekonstruktsiyasini) o'rganish uchun "Margery Kempe kitobi" bilan bog'laydi. Muallif hissiy sevgining buzg'unchi, axloqiy salohiyatini ko'rsatish uchun Attorning Majnun va Layli ijrosini Lancelot va Guinevra bilan solishtiradi. Nihoyat, Shayx Shan'onning nasroniy qizga bo'lgan sevgisi haqidagi hikoya, ozod qilingan sub'yektivlik va nomaqbul ehtiros o'rtasidagi aloqalarni yanada kengaytirish uchun Xeluza va Abelard ("Heloise and Abelard") hikoyasida taqqoslashni topadi. Yahubiyning Shayx San'on va nasroniy qiz haqidagi bobi ayniqsa jozibalidir. Muallif nasroniy qizni qattiq sevib qolgan va o'z xohishi bilan nasroniylikni qabul qilib, sharob ichib, cho'chqa boqib, islom diniga bo'lgan sadoqatini qo'pol ravishda buzgan mohir so'fiy yetakchi haqidagi ertakni o'quvchilarga havola etadi. Muallif yana bir bor Fuko va Attor o'rtasidagi nazariy suhbatni boshlab beradi va bu me'yorlarning buzilishiga o'z-o'zidan oshib ketishga olib keladi, degan xulosaga keladi. Majnun va Laylo va Shayx San'on qissasi Attorning boshqa ramziy qissalari bo'lib, Yagubiy unvon qahramonlarining o'ziga xosligiga putur yetkazuvchi madaniy va diniy tushunchalarning buzilishini izohlash va ularga ichki o'zgarishlarni taklif qilish uchun aniqlik kiritadi.

Yahubiy Levinasning *l'autre* ("boshqa") kontseptsiyasini shayxning taqvdor musulmon sub'ektivligini belgilaydigan hamma narsaning inversiyasini ifodalovchi shaxs bilan vahiy va o'zgartiruvchi uchrashuvini tushuntirish usuli sifatida chaqiradi. Yahubiy tahlilidan ma'lum bo'lishicha, Attor kabi so'fiy yozuvchilar bu hikoyalardan "chegara" va uning buzilishi o'rtasidagi simbiotik aloqani o'rnatish uchun foydalanadilar. Uning nazarida "Cheklov va qonunlarni kesib o'tish kerak; aks holda qonun deyishga hech narsa qolmas edi". Bundan tashqari, Yahubiy taqdimotida so'fiylar dunyoni inkor etmaydilar, aksincha, moddiy va jismonan narsalardan ma'naviy yuksalish

yo'lida foydalanadilar. Yag'ubiyning jasur anaxronizmlari, masalan, o'rta asr adabiyotlarida "sub'ektivlik" ni o'rganish - ko'pincha provokatsion va samarali bo'ladi, ammo agar ba'zi savollarga tizimliroq va ehtiyotkorona munosabatda bo'lsa, kitobning dalillari kuchliroq bo'lar edi. Jumladan, kitobda Shayx San'onning buzg'unchi sevgisi nafaqat ruh haqidagi so'fiylik ilmining allegorik tadqiqi, balki Attorning o'zi ham inklyuzivlikni targ'ib qilish, xilma-xillikni qo'llab-quvvatlash va "tizimlilik"ga qarshi kurashish kabi ijtimoiy axloqqa amal qilganligidan dalolat beradi. Attor o'z latifalarini bir turdagi hikoyalarga joylashtiradi, unda so'fiy ustoz shogirdga o'rgatish uchun bu hikoyalardan foydalanadi. Demak, ular tashqi ko'rinishda ruhiy intizomning instrumental allegoriyalari va vositalaridir. Qanday qilib allegoriyadan ijtimoiy amaliyotga o'tishimiz mumkin? Bu juda murakkab loyiha. Rkia Elarui Kornell, Toni Styuart va Shahzod Bashir asarlari so'fiy adabiyotiga ijtimoiy tarix manbasi sifatida yondashish modellarini taklif qilgan va ularning asarlari, masalan, Rabi'a kabi so'fiy avliyo ayolni xotirlash o'rtasida aniq bog'liqlik yo'qligini ko'rsatadi, gender tengligining ijtimoiy axloqini qabul qilishga undaydi. Yahubiyning kitobida Attor ijodining adabiy va allegorik jihatlari haqida qisqacha mulohaza yuritiladi va u ba'zan asarda uncha muhim bo'lmagan shaxslarning tasvirini ham ko'rib chiqadi. "Erkin qimorboz" shayxga ma'naviyat darsini o'rgatganida, Yag'ubiy buni Attorning o'ziga xos "inson xilma-xilligiga ochiqlik" bilan ajralib turadi, bunda u erkin qimorbozlarni "hurmat qiladi" (158–59) dalili sifatida izohlaydi. Bu mumkin, lekin biz buni Attar diniy hokimiyatning an'anaviy belgilarining noto'g'riligini ko'rsatib, hurmatli shayxga eng nomaqbul shaxslardan saboq olishi uchun hikoya sifatida o'qiy olmadikmi? Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, ma'naviy saboq erkin qimorbozning juda pastkashligi va tanazzuliga tayanishi mumkinmi, chunki hikoyada aytilishicha, hatto qimorboz ham o'z hokimiyatida juda qulay bo'lgan so'fiyni sharmanda qilishi mumkin? "Hurmatli" bo'lishdan ko'ra, uning so'zsiz pastkashligi uni kuchli adabiy vositaga aylantiradi. Men o'z talqinimni kitobning o'z talqinidan ustun qo'ymoqchi emasman, lekin men ushbu kitobning provokatsion dalillari va taqqoslashlari janr va uning ijtimoiy mantig'ini chuqurroq tahlil qilish orqali ko'proq qiziqish uyg'otadi, deb taklif qilaman. Garchi kitob javoblardan ko'ra ko'proq savollar tug'dirsa va vaqti-vaqti bilan Evropa o'rta asr romantikalarini so'fiy adabiyoti va zamonaviy nazariyaga bog'lash tezligidan xafa bo'lsa-da, bu asar shunday bo'lsa-da, Attar siymolari bizning lahzalarimiz bilan kuchli tezkorlik va hayotiylik bilan gapirayotganining samarali namoyishidir.

Marjeri Kempning Yevropa egizak hikoyalari va Lancelot va Gineverning hikoyalari muallif o'rganayotgan asosiy g'oyaning parallel izlanishlari.

Yakuniy bobda bir qancha falsafiy munozaralar jamlangan. Fors tasavvuf shoiri Attor va uning g'aroyib personajlari, jumladan, u ongli ravishda va o'ziga xos tarzda o'z nazari ostiga olgan jamiyatdan chetda turganlar, jinoyatchilar va ijtimoiy chetlangan shaxslar haqida so'z boradi. Yakuniy bobda Attor rivoyatlarida so'fiylik va uning nafs bilan munosabatiga e'tibor qaratilganida ko'proq urg'u beriladi. Muallifning xulosasiga ko'ra, Attorning o'ziga xos so'fiylikni taqdim etish usulini o'ziga xos tarzda qamrab oladi va pirovardida ahamiyatga molikdir.

Fors tasavvufiga oid ko'proq qiyosiy tadqiqotlar masalasi nashr etilgan bo'lsa-da, Yagubiyning tadqiqotlari metodologiyadan oqilona foydalanish bilan ajralib turadi. Metodologiyaga oid ikkinchi bob muallifning ajoyib yutug'idir, chunki u adabiyotning nazariya bilan, eng muhimi, o'rta asr o'tmishi bilan hozirgi zamonning qiyosiy uyg'unlashuvini aks ettiradi. Attarning asarlari so'fiylar jamoatiga ham, savodxonlikni yuqori pog'onaga ko'tarishga ham ta'sir qilgan.

XULOSA

G'arbda ham 20-asr davomida Attar asarlarining tarjimasi va uning tasavvufini ochib berishga katta miqdordagi ilmiy tadqiqotlar bag'ishlangan bo'lib, bu boradagi eng katta hissasi hozirgacha Hellmut Ritterning "Das Meer der Seele: Mensch, Welt und Gott in den Geschichten des Farīduddīn 'Athtar" (Leiden, 1955) asari bo'lib qolmoqda. Ritter o'zining asosiy she'rlarini tahlil qilib, har bir fikrni kelib chiqishiga qarab izlaydi va uning islomda rivojlanishini ko'rsatadi. Eron olimlari ham Attarning barcha asosiy asarlarining mukammal tanqidiy nashrlarini, shuningdek, uning tafakkuri va she'riyatiga oid ko'plab bebaho tadqiqotlarni yaratdilar.

Attar tafakkurining eng muhim jihati shundaki, uning barcha asarlari tasavvufga bag'ishlangan bo'lib, uning barcha asl to'plamida tasavvufiy bo'yoqsiz bir misra ham yo'q.

REFERENCES

1. Subjectivity in 'Attar, Persian Sufism, and European Mysticism. Claudia Yaghoobi Cambridge: Cambridge University Press, 2020. Comparative Cultural Studies Series.
2. "Shifting Sexual Ideology and Women's Responses: Iran Between 1850-2010, Purdue: Purdue University Press, 2017.

3. Temporary Marriage in Iran: Gender and Body Politics in Modern Persian Literature and Film. London: Mehri Publications, 2021.
4. 'Aṭṭār and the Persian Sufi tradition : the art of spiritual flight by C Shackle
5. The ocean of the soul : man, the world, and God in the stories of Farīd al-Dīn 'Aṭṭār by Hellmut Ritter
6. “Das Meer der Seele: Mensch, Welt und Gott in den Geschichten des Farīduddīn 'Athtar” (Leiden, 1955) by Hellmut Ritter
7. The terror of God : Attar, Job and the metaphysical revolt by Navid Kermani
8. *Tadhkirat al-awliyā'*, ed. Muḥammad Isti'lāmī, (Tehran, 1993), p. 9.
9. Ritter's article '[Aṭṭār](#): Farīd al-Dīn Muḥammad b. Ibrāhīm' in *The Encyclopaedia of Islam*, 2nd ed. (Leiden, 1960–2004), vol. 1, pp. 752–755, contains detailed biographical data, listing the poet's works, their editions, and important studies.

